

XX. Yüzyılın Başında Şah Rıza Pehlevi'nin Reformları Ekseninde İran'ın Modernleşme Çabası

The Efforts of Iran to Modernize Under the Influence of Shah Reza Pahlavi's Reforms at the Beginning of the Twentieth Century

Mehmet KOCA *

Öz

Büyük ve köklü bir geçmişe sahip olan ve asırlardır Türkiye'nin doğu komşusu olan İran, geçen yüzyılın başında Rıza Şah Pehlevi'nin liderliğinde geniş çaplı bir reform hareketine sahne olmuştur. Kaçar Hanedanlığının, devleti ayakta tutabilmek için başlattığı reform hareketleri başarıya ulaşmamış, ülke içeride aşiret isyanlarına, dışarıda ise Rus ve İngiliz müdahaleleriyle yıkılmanın eşiğine gelmiştir. İran, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan ettiyse de Rus ve İngiliz işgaline uğramaktan kurtulamamıştır. Savaş sonrası yaşanan kargaşa ortamından faydalanan Rıza Şah, Kaçar Hanedanlığını tasfiye edip, Pehlevi Hanedanlığının temellerini atmıştır. Rıza Şah, iktidara gelişyle birlikte yüzyıllardır "Persia" olarak bilinen ülkesinin adı da dâhil olmak üzere askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda çok ciddi yenilik ve değişiklikler yapmıştır. Zorunlu askerlik yasasıyla birlikte ülkedeki asker sayısını arttırmış, orduyu teknik anlamda modernize etmiştir. Eğitim alanında ülkede ilköğretimi zorunlu hale getirip, çok sayıda okul açmıştır. Karayolu ve demiryolu ulaşımında büyük mesafeler kat edilmiş Trans-İran demiryolunu inşa ettirmiştir. Kılık Kıyafet Yasasını çıkartarak daha modern giysiler giyilmesi ve şapka kullanılmasını sağlamıştır. Bunun gibi birçok düzenlemeye imza atan Rıza Şah, on beş yıllık iktidarı süresince güçlü ve modern bir İran oluşturmanın hayalini kurmuş bunun için uğraş vermiştir. Bu çalışmada İran'ı çağdaşlaştırmak, yeni ve güçlü bir ülke oluşturmak amacıyla Rıza Şah tarafından uygulamaya konulan modernleşme hareketleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Rıza Şah Pehlevi, Modernleşme, Askeri, Ekonomi, Eğitim.

Abstract

Turkey's eastern neighbor Iran, Reza Shah Pahlavi's leadership in recently suffered a large-scale reform movement. Reforms initiated by the Qajar dynasty to sustain the state failed, the country, was on the verge of collapse with tribal rebellions inside and Russian and British interventions outside. Iran declared its neutrality during the First World War and could not survive Russian and British occupation. Taking advantage of the post-war turmoil, Riza Shah liquidated the Qajar Dynasty and founded the Pahlavi Dynasty. When Rıza Shah came to power, he made significant changes in military, political, economic, social and cultural fields including the name of his country known as "Persia" for centuries. With the compulsory military service law, the amount of soldiers in the country has increased and the army has technically modernized. About education, primary education in the country has been made compulsory and has opened many schools. Trans-Iranian railway has been built with great distances in road and railway transportation. The Costume Law has been renewed and more modern clothing and hats have been used. Rıza Shah, who signed many such arrangements, dreamed of establishing a strong and modern Iran during his fifteen years of power and worked for it. In this study, the modernization movements put into practice by Reza Shah in order to modernize Iran and create a new and powerful country are examined.

Key words: Iran, Reza Shah Pahlavi, Modernization, Military, Economy, Education.

Giriş

Bugünkü İran¹ coğrafyasında 1796 ile 1925 yılları arasında hüküm süren Kaçar Hanedanlığı, XIX. yüzyılın ilk yarısında Ruslarla giriştiği savaşların kendi aleyhine

* Dr., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, mehmetkoca4x4@gmail.com

¹ "Bir ülke ismi olarak İran ilk defa 21 Mart 1935 yılında Rıza Şah'ın yabancı ülkeleri ziyaretinden sonra ülkesine İran yani "Aryenlerin toprağı" olarak adlandırmalarını istemesiyle İran resmen bir devlet adı olarak kullanılmıştır." Bernard Lewis, Ortadoğu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006, s.28; İran adının menşei Pehlevi dilidir ve daha eski şekil olan Ariana'dan iştikak etmiştir; bu da aslında "Aryen" (ariler, aryalar) demek olan bazı kaynaklarda "şereli" tanımlamasıyla geçen bir sıfattır. J.H. Kramer, "Tarihi ve Etnografik Bakış" İslam Ansiklopedisi, 5/2, MEB., Eskişehir 1997, s.1013; "Arya" kelimesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için: Harold Walter Bailey, "Arya", Encyclopedia Iranica, Routledge & Kegan Paul, New York, s.681-683; Nimet Yıldırım "İran Mitolojisi", Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, S.7, (Güz 2002), s.24; Ayrıca <http://www.iranicaonline.org/articles/arya-an-ethnic-epithet>; Araplar ise alfabelerinde "p" harfinin bulunmamasından dolayı telaffuz gereği "Pers" kelimesini "Fars" olarak kullanmışlardır.

sonuçlanması üzerine, Avrupalı devletler karşısında ne kadar geride olduğunu fark etmiş ve başta savaş teknolojisi olmak üzere birçok alanda bir dizi modernleşme hareketi başlatmıştır. Devleti modernleştirmeye yönelik yapılan reform hareketleri devletin gerek kendi içerisinde gerekse İngiltere, Rusya ve Osmanlı ile yaşadığı siyasi çekişmeler dolayısıyla sonuçsuz kalmış ve devleti yıkıma götüren süreç durdurulamamıştır. (Sümer, 1995:53-54) Kaçarların yıkılmasıyla birlikte ülkenin bu modernleşme süreci de bir süreliğine kesintiye uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında İran'da yaşanan kargaşa ve otorite boşluğundan faydalanan ve İngilizlerin de desteğini arkasına alan Rıza Han bir askeri müdahale ile önce kendini Serdar-ı Sipah (Genel Kurmay Başkanı) hemen ardından Başbakan ve nihayet 1925 yılında meclisin ortak kararıyla Şah ilan ederek İran tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır.² Rıza Şah'ın iktidara gelmesiyle birlikte kırsalda, aşiretler arasında yaşanan tecavüz ve yağmalar son buldu. Rıza Şah'ın ülkede sağladığı bu sükûnet ortamı halkın ona karşı sevgi, hayranlık ve bağlılık hislerini güçlendirdi. (Gürakar, 2012: 238) Böylelikle Şah'ın iktidar dönemi arkasında güçlü bir halk desteğiyle başlamış oldu.³

Rıza Şah on beş yıl süren iktidarı boyunca İran'ın güçlü bir ulus devlet olması için büyük çaba sarf etmiştir. Siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik alanlarda köklü ve geniş kapsamlı değişiklikler yapmıştır. Rıza Şah, bu modernleşme hareketlerini gerçekleştirirken Türkiye'deki çağdaşı olan Mustafa Kemal, onun en büyük esin kaynağı olmuştur. Rıza Şah'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında gördükleri onu modernleşme konusunda daha da heyecanlandırmıştır. Rıza Şah'ın iktidara gelmesinden 1941 yılında oğlu lehine tahttan çekilmesine kadarki sürede İran modernleşme anlamında büyük mesafe kat etmiş, modern ve çağdaş bir ülke olma idealine yaklaşmayı hedeflemiştir.

Ekonomi Alanındaki Modernleşme Çalışmaları

Ulaşım ağlarının geliştirilmesi ve Trans-İran demiryolu

Dağlık İran coğrafyasında gerek halkın merkeze ulaşımı gerekse hükümetin merkezden uzak kasaba ve köylere ulaşım imkânı oldukça kısıtlıydı. Ülkenin ulaşım ağı o kadar yetersizdi ki Horasan veya Huzistan vilayetlerine gitmek isteyenler komşu ülke topraklarını kullanmak zorundaydılar. Ulaşım ağına duyulan ihtiyacın gerekliliğini fark eden Rıza Şah, devlet bütçesinden geniş bir bölümü ulaşım ve taşımacılık alanına ayrılmasını sağlamıştır. 1927'de İran'da ancak 8.500 km araç sürülebilir yol varken, bu rakam 1938'de 24.000 km'ye ulaşmıştır. Karayolları ağının gelişmesi ekonominin gelişmesine ve bütünleşmesine katkı sağlamış, transit geçişlerin süresini ve maliyetini önemli ölçüde azaltmış ve ülkenin her tarafına erişilebilirliği arttırmıştır. Rıza Şah döneminde ulaşım adına gerçekleştirilen diğer bir konu da demiryolları olmuştur. Hazar Denizi'nin en kalabalık limanı ile Basra Körfezi arasında mevcut bir demiryolu hattı bulunmamaktaydı. Olası bir Rus ya da İngiliz istilası ülkenin en aktif ekonomik merkezlerinden bazılarını devre dışı bırakıyordu.

http://www.iranchamber.com/literature/articles/persian_parsi_language_history.php; (E.T. 25.07.2019); Cevad Hey'et, "İran", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XII, İstanbul 1995, s.174.

² Şah Rıza Pehlevi'nin siyasi, sosyal ve askeri hayatı hakkında bilgi için bkz. Gholam Reza Afkhami, *The Life and Times of the Shah*, University of California Press, California 2009; Hassan Afra, "Reza Shah Pahlavi", *Encyclopedia Britannica*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/500867/Reza-Shah-Pahlavi> (E.T. 01.08.2019)

³ "Rıza Han'a duyulan bu sevgi ve hayranlık sadece köylüler arasında değil, şehirde tüccarlar arasında da başlamıştı. "Rıza Şah'ın ülke çapında dört yıl içerisinde tesis ettiği siyasi istikrarın, ekonomik faaliyetlerini güven içinde yürütebiliyor olmaları sebebiyle tüccarlar nezdinde memnuniyetle karşılandığının altı çizilmelidir. Zira gerek Tahran Çarşısı'nın önde gelen 256 tüccarının Rıza Han'ın başbakan atanması hususunda Ahmet Şah'a yazdıkları dilekçeler gerekse de Tebrizli tüccarların 1925 yılında Ahmet Şah'ın yerine Rıza Han'ın getirilmesine ilişkin meclise gönderdikleri telgraflar söz konusu desteğin açık bir kanıtı olarak yorumlanabilir." T. Gürakar, a.g.e., s. 238.

Kuzey-Güney istikametli Trans-İran demiryolu askeri seferberlik etnik ve kabile isyanlarına ordunun merkezden erişimine yardımcı oluyordu. Trans-İran demiryolu inşası İran için büyük bir proje olmuştur. Ama İran'ın bunu finanse edebilecek ekonomik kaynakları henüz bulunmamaktaydı. Proje yabancı ülkelerin gücüyle yapılıyor gibi görünmemesi için farklı uluslararası firmalara verilmiş; projeleri, Amerikan ve Alman firmaları tarafından, inşaatı ise İskandinavyalılar tarafından tamamlanmıştır. 1925'te ülkede toplam 250 km demiryolu bulunurken, 1927 ile 1938 yılları arasında Hazar Denizi'ni Basra Körfezi'ne bağlayan Trans-İran demiryolu sayesinde bu hatta 1394 km. daha ilâve yapılmıştır. Üzerinde 4700 köprü ve 240 tünel bulunan bu hat 1938 yılında işletmeye açılmıştır. (Djalili ve Kellner, 2011: 71) Bu yatırım, 1926'da devletin tekeline aldığı çay ve şeker ithaline konan özel vergiler sayesinde finanse edilmiştir. Ulaşım alanındaki bir başka çalışma deniz taşımacılığı alanında olmuştur. 1940 yılında bir Alman firması tarafından Pehlevi (Enzeli) Hazar limanının yapımı gerçekleştirilmiştir. Hava yolu taşımacılığının geliştirilmesi de Rıza Şah'ın iktidar döneminin başında gerçekleştirilmiştir. İran'ın ülke içi ve ülke dışı hava yolu ulaşımını sağlayan, Iran Air'in temelleri Alman firması Junkers'in yardımıyla 1920'li yıllarda atılmıştır. (Djalili ve Kellner, 2011: 72) Posta ve haberleşme 1923 yılında Belçikalı uzmanların yardımıyla düzenlenmiş, telgraf, telefon ve radyo haberleşmesi hükümetin himayesinde genişletilmiştir. 1931 yılında İran Devlet Telgrafı, Doğu Telgraf Bakanlığı ve Hint-Avrupa Telgraf şirketine ait tüm malzemeleri devralmış ve uluslararası hatlarda çalışmaya başlamıştır. Tahran'da hatlı telefonun kullanılması ve devlet tarafından kurulan radyonun İran'da yayın hayatına başlaması tam olarak 1930'lu yılların sonlarında gerçekleştirilmiştir.

Toprak reformu ve tarımda modernleşme

İran'da Osmanlı'nın tımar sistemine benzer "tiyul" adı verilen bir toprak sistemi mevcuttu. Meşrutiyetin 1906 yılında ilanından sonra bu sistem kaldırılarak yerine mülkiyet kanununun onaylanması, toprak aristokrasisinin iktisadi gücünü arttırmıştır. İran, geniş bir tarım ülkesi olmasına rağmen, tarım sektörüne yönelik bir reform programı uygulamaya konulmamıştır. Toprak reformu gibi temel bir konuda hiçbir ilerleme kaydedilmemiş, bu durumdan büyük toprak sahipleri ile boy seçkinleri fayda sağlarken, tarımla uğraşan köylülerin yaşam şartlarının iyileştirilmesi düşünülmemiştir. Rıza Şah'ın iktidara gelmesinden sonra ilk hükümetler, toprak reformunun önemini farkındaydı. 1930'ların sonunda, sanayileşme, Trans-İran demiryolunun inşası ve tarım sektörünün önemini anlaşılması hükümeti bu konuda motive etti. Kasabalar arası mesafelerin uzunluğu, kötü durumdaki kara yolu ve demir yolu gibi ulaşım hatları, tarımın mekanize olması karşısında büyük bir engeldi. Ülkedeki değişim, modernleşme ve ekonomik büyümenin faydaları bu sebeple istenildiği şekilde köylüye ulaştırılamadı.

Sanayileşme hamlesi yeni bir iş gücü yaratarak büyük şehirlerin karakterini değiştirdi. Köyden kente yoğun bir göç başladı. Tahran'ın 1922 yılındaki nüfusu 196 bin iken, 1941'de 700 bine yükseldi. (Cleveland, 2008: 213) Öte yandan Rıza Şah, köylülerin yaşam şartlarını iyileştirmek adına herhangi bir düzenlemeyi hayata geçiremedi. Hatta vergi yükümlülükleri artırılıp, zorunlu askerlik hizmetinin gelmesiyle birlikte, köylünün devlete karşı olan sorumluluğu daha da arttı. Şah'ın göçebelerle ilgili tutumu da özellikle çok sert oldu. Çobanlıkla geçinen göçebelik yasaklandı ve bu tedbirin insani ve ekonomik maliyetine dikkat edilmeden göçebeler yerleşik olmaya zorlandı. Saltanatı döneminde tarım alanındaki bilanço zayıf olmakla beraber, gerçekleştirilen ilerlemeler (şeker pancarı, pirinç, çay, tütün, ipek üretimi) çoğunlukla Şah'ın el koyduğu Hazar eyaletlerindeki (Mazanderân, Gilân, Gorgarj) çok sayıda arazinin işletilmesinden kaynaklanıyordu. İran da 1920'lere kadar bir toprak hukuku yoktu. İran'da toprak mülkiyeti, ticari tarım ürünlerinin Batı tarafından talep edilmesiyle büyüdü. 16 Kasım 1937 tarihindeki Kalkınma Planı, tarımsal kalkınmayı teşvik etmek için oluşturuldu. Fakat bu kalkınma planı büyük toprak sahipleri tarafından yönetildi.

(Çakmak, 2002: 97) Rıza Şah, tarım sektörünü ve köylüyü yeniden daha iyi yöntemlerle organize etmek istiyordu. Bu kapsamda birtakım girişimlerde bulundu. 1929 yılında modern tarımsal uygulamaları hayata geçirmek için Karaj Tarım Üniversitesini, 1939 yılında da serum üretimi için Veteriner Araştırma Enstitüsünü kurdu. “Ez şotor be motor / Deveden motora” sloganıyla ülkede mekanize tarım faaliyetlerinin gelişmesine yönelik bir kampanya başlattı. Fakat bu motorlu araçların çok pahalı olması ve halkın bunu alacak mali gücünün bulunmaması ayrıca bu araçlarla ilgili hiçbir bilgi ve tecrübeye sahip olmamaları sebebiyle köylüler devalerinden vazgeçmek istemediler. Aslında tarımsal faaliyetler için 1940 yılında başlatılacak bir beş yıllık plan hazırlanmıştı. Ancak II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle bu çalışma başlamadan son bulmuştur. Şah, ülke yönetimindeki gücünü arttırdıkça vergi tekellerini, sanayi kuruluşlarının gelirlerinden elde edilen kârları, önemli miktarda nakit parayı ve büyük çapta tarım ve orman arazisini kendi eline aldı. (Gerede, 1952: 235-238) Rıza Şah zaman içerisinde ülkenin en büyük toprak sahibi oldu ve toprak aristokrasisiyle olan bağlarını güçlendirmek için onlardan birinin kızını kendisine üçüncü eş olarak aldı; kızını da yine onlardan biriyle evlendirdi. (Cleveland, 2008: 213)

Sanayi ve ticaret: yeni fabrikalar ve bankaların kurulması

Rıza Şah’ın iktidara gelmesiyle birlikte İran’da yeni ekonomik sistem, ticaret ve yarı sanayileşme oldu. Şah, ulusal sanayinin gelişmesi için yerel sanayinin yurt dışından gelen ucuz mamul mallar karşısında korunması maksadıyla gümrük vergilerinin yeniden düzenlenmesi ve denetlenmesine karar verdi. XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa etkisi ticaret vasıtasıyla İran’a girmiş, Avrupalıların ürettikleri malları başka ülkelere satma düşüncesi İran ve benzeri ülkelerde ithalatın hızını arttırmıştır. 1919 ve 1929 yılları arasında ülkede müdahalesiz devam eden serbest ticarete, 1930 ile 1940 yılları arasında hükümet denetimleri damgasını vurdu. Özellikle Rusya’nın İran mallarını almak için gösterdiği ticari yakınlık Rusya’yı İran’ın doğal ticari ortağı yaptı. Rusya’nın bu ticari yakınlığı ve ayrıcalığı 1930 yılına kadar devam etti. Bu tarihten itibaren İran kendi dış ticaret tekeli kurmaya başladı. Yabancı işletmeler için devlet tekeliyle İran pazarına erişim oldukça zor oluyordu. (Çakmak, 2002: 98) Dış ticaret konusunda devlet sanayileşmesini korumak için tekeller oluşturmuş ve para değerini kontrol altına alarak sonuçta SSCB ve Almanya gibi zayıf dövizli olan ülkelerle ekonomik bağlarını güçlendirmişti. 1930’lu yıllarda bu iki ülke İran’ın dış ticaretinde önemli pay sahibi olmuştu. Avrupalı tüccarlarla imalatçılara hukuki ve iktisadi avantajlar sağlayan kapitülasyonlar da 1928 yılında kaldırıldı. 1930 yasası olarak bilinen döviz kontrolü de yine adının anıldığı tarihte yürürlüğe girmiştir. “Kran” adı verilen eski para birimi Mart 1932 yılında gümüşe dayalı “Riyal” olarak değiştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında uyguladığı devletçilik politikası İran’da da kabul görmüştür. Ticaret kanunları kabul edilerek 1930’da ülkenin ilk ticaret odası kurulmuş, akabinde 1937 yılında da Ticaret Bakanlığı oluşturulmuştur. (Djalili ve Kellner, 2011: 74) Dış ticaret denetimleri sonucu tarımsal ihracattan ülkeye para girişi olmuş bu da riyalin değer kazanmasına sebep olmuştur. İkili ticaretin değerlendirilmesine paralel olarak yaşanan artış fiyatlara yansımıştır. Altın Yasası 1930 yılında kabul edilmiştir. Yine bu yıl 1929 Dünya Ekonomik bunalımının etkisiyle gümüşün değer kaybetmesi riyal ile yapılan ödemeleri ve fiyatları olumsuz etkilemiş, bu durum savaş sonrasında da devam etmiştir.⁴ (Gunderson, 2004: 16-20) 1927 yılında kurulan Bank Mellî (Millî Banka) devletin ticaret maksatlı kurduğu bir bankadır. Bank Mellî o döneme kadar British Imperial Bank’ta olan para basma yetkisini de devralmıştır. (Gürakar, 2012: 242) 1937 yılına kadar İran’da kurulan tüm bankalar Bank Mellî’nin imtiyazlarıyla kuruldu. Ulusal Bankanın kuruluşundan sonra, ihracat ve ithalat kotaları devlet kontrolü altına alındı. Özellikle Rus tekstil mallarına karşı oluşan bağımlılığı azaltmak amacıyla tekstil

⁴ 1929 Dünya ekonomik bunalımı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cory Gunderson, The Great Depression, Abdo Publishing, Minnesota 2004.

fabrikaları açıldı. Üretim sadece halı ve ipek giysilerle sınırlıydı. (Çakmak, 2002: 99) Sigara, puro üretimi ve dağıtımını kontrol etmek için devlet tütün tekeli kurdu. Tütün haricinde tekstil, şeker, çimento, kibrit ithalatını ve motorlu araçların dağıtımını hükümetin kontrolü altına aldı. Petrol rafinerilerinin kira gelirleri, vergi borcu gecikmiş olanlardan alınan paralar, yüksek gümrük vergileri ve tüketim mallarına konan yeni vergiler, tüccarların ihracat yapma talepleri karşısında, kazançlarını Bank Melli'ye yatırmaları karşılığında onlara ticaret lisansının verilmesi gibi yapılan tüm bu mali düzenlemeler, demir yollarının inşası, yurt dışında eğitim gören öğrencilerin ödenekleri, askeri teçhizat alımı ve birtakım malzemelerin sübvansiyonu elde edilen bu gelirler sayesinde sağlanmıştır. (Abrahamian, 2011: 90) Diğer gelirlerin artışı da Maliye Bakanlığı içinde etkili bir vergi toplama sistemi kurmak üzere ülkeye getirilen Amerikalı vergi uzmanı William Morgan Shuster'ın⁵ (Lorentz, 2007: 313) rafa kaldırılmış projesini yeniden uygulamaya koymak üzere baş huznedarlığa yine bir Amerikalının, Arthur Millspaugh'un getirilmesiyle başladı. Millspaugh 1922'de ülkeye ayak bastığında şüpheli kimseler ona *"işi öğrenmesi için üç ay, çalışmalarını hayata geçirmesi için üç ay ve hayal kırıklığı içinde ülkeden ayrılmadan önce maaşını almak için de üç ay"* süre tanıdıklarını belirtiyorlardı. Fakat Millspaugh, beş yılda beş yılda yepyeni bir hazine kurmayı, vergi toplamada iltizam sistemini kaldırmayı, vergi oranlarını güncelleştirmeyi, afyon satışlarını sıkı denetim altına almayı ve bir o kadar önemli bir işi, müstafileri tam kadrolu memur yapmayı başarmıştı. İran'ın ilk kapsamlı yıllık bütçesini hazırlaması da uzun sürmedi. Bunların hepsinde Rıza Şah'tan büyük destek aldı, ta ki Şah ülkede bir tek şaha yer olduğuna karar verene kadar. (Abrahamian, 2011: 90)

İran'da serbest ticaret, 1828 Türkmençay Antlaşmasından itibaren başlamıştır. (Karadeniz, 2012: 293) Rıza Şah, şeker, çay ve tütün ürünlerinin üretimi ve geliştirilmesi meselesini yakından takip etti. 1936 yılında bir çay kurutma fabrikası kuruldu. 1939 yılının mart ayında uygulanmaya başlanan yeni kanunla, tüm kamu görevlileri, sadece üretilen yerli malları satın almak zorundaydılar. Rıza Şah'tan önce şeker pancarı ile ilgili hiçbir girişimde bulunulmamışken onun dönemiyle birlikte iklim ve toprak koşullarına uygun yerli şeker pancarı yetiştirilmeye çalışıldı. Yine 1930 yılında ziraat bankası çiftçiler için düşük faizli uzun vadeli kredi sağlamak için kuruldu. Bu yıllarda yeni bir orman fakültesi açılarak mevcut ziraat fakültesi de genişletildi. Bölgesel tahıl dağıtımını ve toplanması için 1936 yılında bir plan yayınlandı.

Petrol gelirleri

Petrol, XX. yüzyılın başından itibaren İran'da önemli bir ticari sektör haline geldi. Ülkenin güneyinden elde edilen petrol ülkenin kuzeyindeki Rusya'ya ihraç ediliyordu. İlk petrol arama imtiyazı 1901 yılında bir Avusturyalı olan William Knox D'Archy'ye verildi. 1908 yılında D'Arcy şirketinin petrolün varlığına kesinlik kazandırmasıyla 1909 yılında kurulan Anglo-Persian Oil Company'nin (APOC) hisselerinin yüzde elli birini İngiliz hükümeti satın aldı. Böylelikle daha I. Dünya Savaşı başlamadan İran petroleri İngiliz hükümetinin kontrolü altına girdi. D'Archy İran'ı petrol üreten büyük dünya ülkelerinden biri yaptı. 1909 yılında kurulan Anglo-Persian şirketi (Lorentz, 2007: 28) hükümet çalışanlarına ve İran'daki menfaatlerini korumak için yerel Bahtiyari⁶ (Özgüdenli, 2016: 161) liderlerine ödeme dahi yapmıştır. 1911 yılında damlamaya başlayan ve 1921-1922 döneminde ancak

⁵ W.Morgan Shuster Amerikalı finans uzmanı, avukat ve yayıncıdır. 1911 yılında Şahın daveti üzerine İran'a gelerek İran maliyesini ve vergi sistemini düzenlemek için çalışmıştır. Vergi toplamak üzere özel bir jandarma birliği kurmuştur. Yaptığı mali düzenlemelerden rahatsızlık duyan Rusya'nın baskıları sonucu sekiz ay sürdürdüğü bu görevinden alınmıştır. J. H. Lorentz, a.g.e., s. 313; Ayrıca Morgan Shuster ve İran'da yaptığı çalışmalar hakkında daha geniş bilgi için; W. Morgan Shuster, *The Strangling of Persia*, New York 1912.

⁶ İran'ın güneybatısında yaşayan mahalli bir topluluktur. Bugünkü İran coğrafyasında yaşayan ve Lurlar olarak bilinen topluluğun bir alt koludur.

583.960 sterlini bulan petrol gelirleri 1930-31'de 1.288.000 sterline, 1940-41 arasında da 4 milyon sterline ulaşmıştı. (Abrahamian, 2011: 90) İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar ise 1915 yılında başlamıştır. 1929 dünya ekonomik krizi nedeniyle 1931-1932 yıllarında İran'ın petrolden aldığı pay düşmüştür. İran bu olaydan şirketi sorumlu tutarak, Kasım 1932'de Şah'ın emriyle bu imtiyazlar iptal edilmiştir. Avrupalı bir şirkete karşı bu sert çıkış, Şah'ın ülkedeki prestijini arttırmıştır. İngiltere konuyu Milletler Cemiyetine taşısa da Milletler Cemiyetinden çıkan karar gereği şirket İran hükümetine daha yüksek bedeller ödemeyi, İran ise imtiyaz süresini 30 yıl daha uzatmayı karşılıklı kabul etmişlerdir. (Goldschmidt ve Davidson, 2008: 317; Djalili ve Kellner, 2011: 73) Böylelikle İngiltere ile 1933 yılında 60 yıl sürecek yeni bir antlaşma imzalanmıştır.⁷ Rıza Şah döneminde ülkenin maden kaynaklarının (kömür, antimon, manganez, tuz, demir oksit) işletilmeleri de gerçekleştirilmiştir. (Djalili ve Kellner, 2011: 73) Meclis tarafından kabul edilen, tüm madenlerin sınıflandırılması ve ayarlı maden haklarının mülkiyeti ile ilgili hükümet politikası, 1939 yılına kadar belirsizliğini korumuştur. Bu kanundan sonra Hollandalı bir araştırma ve madencilik şirketi ile bir sözleşme imzalanmıştır. İran, ihtiyaçlarını karşılamak için yetersiz olduğu çimento fabrikası ve ağır sanayi alanları için batı teknolojisine bağımlıydı. Çünkü demir çelik üretimi için tesisler mevcut değildi. Rıza Şah öncelikli bir demir döküm, demiryolu ve inşaat işleri için bir çelik fabrikası kurulmasına karar vermiş, bu maksatla ağır sanayi ve makine temini için Almanya ve Çekoslovakya'nın yardımına başvurmuştur. Projeyi inşa eden Alman uzmanların İran'dan ayrılmaları üzerine inşa edilen bu çelik döküm fabrikası tamamlanamamıştır. (Çakmak, 2002: 103)

Tablo 1: Devlet bütçeleri 1925-26 ve 1940-41 (milyon kran/riyal).

	1925-26	1940-41
Gelir		
Toplam	245	3,613
Doğrudan Vergi	34	75
Yol Vergileri	20	85
Dolaylı Vergiler Toplamı	36	180
Gümrük	91	298
Harcamalar (Başlıca Bakanlıklar)	245	4,333
Savaş	94	565
Maliye	30	265
Eğitim	7	194
Sanayi	-	992
Tarım	-	121
Ulaşım	-	1092
Bütçe Açığı	-	71

Kaynak: Abrahamian, 2011: 93.

Eğitim Alanında Modernleşme

Eğitim öğretimin birleştirilmesi ve yeni müfredat

İran'da eğitim alanındaki yenileşme hareketleri XIX. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu yenileşme hareketlerini, 1851'de Darü'l Fünun'un kurulmasını, dokuz yıl sonra 1860 yılındaki Eğitim Bakanlığının da öncüsü olan Bilim Vekâletinin kurulması takip

⁷Prens Süreyya yapılan bu antlaşma sonrası topraklarında petrol bulunan aşiretlere Rıza Şah'ın yeni teklifini ve bu toprakları elde etmek için neler yaptığını anılarında geniş bir şekilde anlatmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Prens Süreyya, Sürgündeki Prens Süreyya, (çev. Şirin Rövshev), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 19.

eder. Yüzyılın sonuna gelindiğinde hükümet üç okul daha açmıştır. Bunlardan ilki gayesi diplomat yetiştirmek olan Dış İşleri Bakanlığına bağlı Siyaset İlmî Mektebi, diğer ikisi ise askeri okullardır. (Çakmak, 2002: 110) 1906 yılında İran'da 14 olan yeni tip ilkokulların sayısı, 1911 yılına gelindiğinde 123'e ulaşmıştır. Eski tip okullarda ulemanın nezaretinde din dersleri ağırlıklı program olarak uygulanırken yeni okullarda din derslerinin yanında matematik, geometri, tarih, coğrafya, mantık, Arapça, Fransızca, gibi dersler de okutulmaya başlanmıştır. Ulema, toplum üzerindeki etkisini ve otoritesini azaltmasından ötürü bu yeni okulların açılmasına karşıydı. Bu sebepten halka yeni okullarla iş birliği yapmama çağrısında bulunuyor, çocuklarının bozulacağı, Şiilikten ayrılacağı mesajını yayıyor ve halktan da olumlu tepkiler alıyordu. Ulemanın, Rıza Şah döneminde yapılan tüm modernleşme hareketlerine yönelik muhalifliğinin temelinde, halk üzerindeki gücünün kırılmasında büyük etkisi olan eğitim faaliyetlerine yönelik yapılan değişiklikler gelmektedir. (Ahavi, 1990: 75-76) Rıza Şah döneminde yapılan en başarılı reformlar eğitim alanında yapılan reformlar olmuştur. Ona göre sosyal reform eğitim demektir. (Goldschmidt ve Davidson, 2008: 317) Rıza Şah'ın eğitimi modernleştirme yönündeki çabası, ülkesine kattığı en büyük kazanım olmuştur. Rıza Şah, iktidara geldiği dönemde İran'da eğitim sisteminin durumu pek parlak değildi. Hatta mevcut ihtiyaçları dahi karşılamakta zorlanıyordu. 1923 yılında devletin, özel şahısların, dini vakıfların, misyonerlerin ve dinsel azınlıkların idaresindekiler dâhil İran'daki öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin sayısı 91.000'i geçmezdi. Devlet okullarında bu sayı 12.000'di. Toplam okul sayısı ancak 650 kadardı. Bunların 250'si devlet okulu, 47'si misyoner okulu ve 200'den fazlası da din adamlarının idare ettiği mektep (din eğitimi veren ilkokul) ve medreselerdi. (Abrahamian, 2011: 112) Durumun farkına varan hükümet bu eksikliği gidermek amacıyla ilk olarak eğitime daha fazla fon ayırarak işe başladı. Ardından dinsel azınlık okulları, misyoner okulları ve din adamlarının idare ettiği mektep ve medreselerin tümü devletleştirilerek milli eğitim sistemine dâhil edildi.⁸ (Cleveland, 2008: 212) Önceleri Milli Eğitim'e bağlanan yabancı ve misyoner okulları 1940 yılında tamamen hükümete devredilmiştir. (Savory 1997: 4) İlköğretim için altı yıllık bir program hazırlandı ve ilköğretim zorunlu hale getirildi. Haftada otuz saatlik yeni bir müfredat hazırlandı. Bu müfredat içerisinde Farsça konuları (okuma-yazma, kompozisyon, hat, dilbilgisi) din eğitimi, aritmetik ve tarih konuları vardı. 1930 yılında müfredata yurttaşlık bilgisi ve beden eğitimi dersleri de dâhil edildi.

Devletin eğitim sistemi Fransızların birer yıllık altı sınıftan oluşan ilk ve orta dereceli lise modeli örnek alınarak hazırlanmıştır. Ülke genelinde aynı müfredat takip edilip, aynı ders kitapları okutularak ve yalnızca Farsça eğitim dili kullanılarak eğitim birliği ön plana çıkartılmıştır. Daha önceden dini cemaat ve misyoner okullarında izin verilen Farsça dışındaki diller tamamen yasaklanmıştır. İzlenen bu politika azınlıkların dilini de Farsçalaştırmaya başlamıştır. (Abrahamian, 2011: 112) 1925'ten sonra ilköğretim geçmiş yıllara nazaran daha az ihmal edilir hale geldi. Kızlar için dikiş ve çizim derslerinin olduğu daha basit bir programlar hazırlanmıştır. 1926 yılında orta öğretim mezunları askerlikten bir yıl süreyle muaf tutulması kararlaştırıldı. 1928 yılında Eğitim Bakanlığı ders kitapları yayınlamaya başladı. (Çakmak, 2002: 112) Bu kitaplar ihtiyaç sahibi öğrencilere ücretsiz, diğerlerine ücret karşılığında verildi. Eğitimde bu öngörülenlerin yapılmış olması, 1933 yılında anaokullarının açılmasını mümkün hale getirdi. Yine bu yıllarda orta öğretim öğrencilerinin öğrenim ücretlerinin devlet tarafından karşılanması, mecliste yoğun tartışmalar eşliğinde görüşüldü.

⁸ Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplanan ve ulemaların gözetiminde eğitim yapan mektep ve medreseler İran'da hiçbir zaman kapatılmadı. Orta düzey medreselerde öğrenci sayısının azalmasına rağmen Rıza Şah'ın iktidar döneminin sonuna doğru dini okullarda 1926'dan bile daha çok öğrenci vardı.

Tablo 2: 1925 ile 1940 Yılları ilköğretimdeki büyüme oranı.

Yıl	Okulların	Kayıtlı Öğrenci	Mezun Sayısı		Toplam	Öğretmen
	Sayısı	Sayısı	Erkek	Kız		Sayısı
1924-25	3.285	108.959	1.496	380	1.876	6.089
1939-40	8.281	457.236	10.442	3.367	13.809	13.078
Artış Oranı	%2,5	%4	%7	%9	%8	%2

Kaynak: Arasteh, 1962: 57.

Yeni okulların açılması, halk eğitimi ve üniversite eğitimi

1925 yılında İran'ın ilk ticaret okulu, bunu takip eden yıllarda öğretmen okulu, tıp fakültesi, eczacılık ve hukuk fakülteleri, ziraat okulu, siyaset bilimi ve dış hekimliği fakülteleri açılmıştır. Bunlara ek olarak Tahran'da bir Amerikan koleji, iki Fransız okulu ve Savunma Bakanlığının bünyesinde bulunan bir harp okulu, bir havacılık okulu ve bir de telgraf okulu bulunmaktadır. Ticaret ve Sanayi alanındaki modernleşme hareketleri kapsamında ülkede faaliyet gösteren birçok yabancı şirket, İran vatandaşlarına yönelik bir dizi teknik eğitim programı düzenlemiştir. Türkiye'de 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumunun muadili olarak İran'da 1933'te Fars Dili Akademisi (Ferhengistan) kurulup, bütün yayınlarda Arapça terimlerin yerine Farsça karşılıkların kullanılmasına başlanmıştır.⁹ (Eren, 2006: 89-100; Garthwaite, 2011: 210) İran'da kültürel çalışmalar yapmak üzere yine Türkiye'de Türk Tarih Kurumu adıyla kurulan kurumun bir benzeri olarak Düşünceyi Geliştirme Kurumu kurulmuştur. (Çakmak, 2002: 118) 1935 yılında Tahran Üniversitesinin kurulması, eğitim alanında ki bu gelişmelerin doruk noktası olmuştur.

Yapılan bu hızlı ve geniş çaplı eğitim reformlarının en büyük problemi bu reformların uygulayıcıları olan öğretmenlere duyulan ihtiyaç olmuştur. İran'da 1918 yılında kurulan öğretmen okulundan 1922 ile 1923 yılları arasında mezun olan öğretmen sayısı 180, tüm ülke genelinde görev yapan öğretmen sayısı ise 5469'dur.¹⁰ (Esendal, 1999: 76-77.) Öğretmenler düşük ücret ve zorlu çalışma şartlarında görev yapıyor, erkek öğretmenler bir yıl çalışmalarının ardından hemen askere alınıyorlardı. Öğretmen yetiştirmenin önemini kavrayan hükümet, 1934 yılında Öğretmen Yetiştirme Yasasını hazırladı. (Arasteh, 1962: 86-96) Başlangıçta İran'da sadece bir adet öğretmen okulu bulunuyordu. 1941 yılında bu sayı 36'ya çıktı. (Djalili ve Kellner, 2011: 75) Alınan önlemler sayesinde 1931 yılında devlet okulları ve özel okullarda toplam öğretmen sayısı 11.555'e ulaştı. Fakat bu öğretmen artışına paralel olarak okul ve öğrenci sayısı da her yıl katlanarak artmaktaydı. Dolayısıyla ulaşılan bu rakamlar ihtiyacın kapanmasına yetmedi. 1922'de ilköğretimde okuyan öğrenci sayısı 43.025 iken 1930 yılında bu sayı 126.052'ye ulaşmıştır. Fakat en iyi ve en yeni okullar kentlerde kurulurken kırsal alanlar ihmal edildi. Bu sebeple 1930'ların sonunda devlet eğitim seviyesini arttırmak, okur-yazar oranını yükseltmek için yurt çapında genel bir okuma yazma kampanyası başlattı. 1937 yılında Eğitim Bakanlığının sorumluluğunda akşam okullarında on sekiz ile kırk yaş arası okuma yazma bilmeyen vatandaşlara okuma yazma ve matematik kursları verildi. Bu eğitime katılmak zorunlu tutuldu. Aynı yıl Eğitim Bakanlığının açıkladığı rakamlara göre otuz üç merkezde toplam 90 bin yetişkin bu eğitimlere katılmıştır. Bu sayı 1940 yılında 160 bine yükselmiştir. Buna ek olarak 1937'de yetişkinler için 22 orta dereceli okul açıldı. Askerlik hizmeti sayesinde pek çok İranlı erkek Farsça okuma ve yazmayı öğrendi. Subaylar askerlerine okuma yazma ve temel aritmetik öğretmekten sorumluydu. Bir

⁹ 1934'te Atatürk'ün konuğu olarak ülkemize gelen Rıza Şah Pehlevi, dil inkılabına tanık olmuş, ülkesine döner dönmez bir dil akademisi kurmuştur. Bu kuruluş 1935-1941 yılları arasında 2400'den fazla sözcüğe karşılık bulmuştur. H. Eren, a.g.m., s. 100.

¹⁰ Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Mahmud Şevket Esendal anılarında Tahran'a atandığı yıl yani 1925 yılında Tahran'daki muallim sayısının 1465 olduğunu bunun 1015'inin erkek, 450'sinin de kadın olduğunu yazar. Ayrıca 76 erkek mektebi, 50 de kız mektebi olduğunu; okuyan erkek çocuk sayısının 14.004, kız çocuk sayısının ise 1292 olduğunu yazar. M. Ş. Esendal, a.g.e., s. 77.

asker iki yıllık görevi süresince bunları öğrenmezse birim komutanı rütbe alamıyordu. (Goldschmidt ve Davidson, 2008: 317) 1920'lerin başında okuma yazma bilmeyenlerin ülke genelindeki oranı %90 iken, 1930'lara gelindiğinde bu oran %80'e düşmüştür. (Çakmak, 2002: 113) 1938 yılında Tahran Belediyesinin yayınladığı kararname ile kasap, restoran, fırıncı, otel vb. alanlarda istihdam edilecekler için okuma yazma şartı aranacaktır. Kadınların eğitimini geliştirmek için yapılan çalışmalarda önemli mesafeler kat edildi. 1925 ile 1926 arası Tahran'da 475 erkek öğrenci mezun olurken 120 kız öğrenci mezun olmuştur. 1930 yılında tüm ülkede orta dereceli okullardaki öğrenci sayısı 150 bin iken bunun 35 binini kızlar oluşturmaktaydı. (Cronin, 2003: 133) Görüldüğü gibi öğrenci sayısındaki artış erkek mevcuduyla sınırlı kalmamış, kız öğrenci sayısında da belli bir oranda artış görülmüştür. Fakat kız öğrenci sayısındaki bu artış başkentten uzaklaştıkça düşüş göstermekteydi. İranlı kadınların eğitim hayatından paylarını almalarıyla beraber sosyal hayat içerisindeki konumları da değişmeye başlamıştır. Bu dönem İran'da, hedefleri arasında kadınlar için okuma yazma ve el sanatları kursları açmak, hayat kadınlarını topluma kazandırmak gibi önemli sosyal projeler olan kadın dernekleri kurulmaya başlamıştır.

İran'da bir üniversite kurma fikri uzun zamandan beri konuşulup tartışılıyor, fakat bir türlü hayata geçirilemiyordu. Bu durum 1934 yılında Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaret etmesine kadar bir değişiklik göstermedi. Şah'ın bu ziyaret esnasında gezip gördükleri ve Atatürk'ün üniversiteye yönelik düşünce ve projelerini öğrenmesi neticesinde, İran'a döner dönmez bir üniversitenin kurulması gerektiği fikri güçlendi. Konu mecliste görüşülüp onay aldı. O yılın bütçesinden 2 milyon riyal ödenek ayrıldı. 4 Şubat 1935 yılında Rıza Şah Tahran Üniversitesinin temelini attı. Üniversitenin açıldığı ilk yıl 1198 öğrenci ve 109 akademisyenle eğitim hayatına başladı. Bir yıl sonra bu sayı iki katına, 1941 yılına gelindiğinde Tahran Üniversitesinin 3.300'ü üzerinde öğrencisi bulunmaktaydı. Yurt dışındaki üniversitelere kayıt yaptıranların sayısı da her geçen gün artıyordu. 1928 ile 1934 yılları arasında başta Fransa olmak üzere Avrupa'ya toplam 640 öğrenci gönderilmişti. (Arasteh, 1962: 87)

Eğitim alanında yapılan tüm bu düzenlemeler, modern bir toplumun yaratılması sürecinde donanımlı bireyler yetiştirmeyi ve onlardan kamu hizmetlerinde istifade etmeyi amaçlamakla beraber, kadınları toplumla kaynaştırmaya ve vatandaş yapmaya dönük önemli bir misyon da taşımaktadır. Modernleşme adına, eğitim alanında yapılan tüm bu faaliyetlerden hem halk hem de devlet fayda görürken, bu durumdan tek rahatsızlık duyan grup ulema olmuştur. Eğitim alanında yapılan tüm bu düzenlemelere, ulema tarafından bakıldığında din adamlarının bu süreçte önemli bir yara aldığı sonucuna varılabilir. Zira, dini okullara merkezi devlet kontrolünün önünü açan önemli bir adım 1929 yılında atılmış, hazırlanan 11 maddelik kararname ile medrese öğrencilerine ve öğretmen adaylarına Eğitim Bakanlığının açtığı sınavlara katılma mecburiyeti getirilmiştir. 1930 yılında ise Eğitim Bakanlığına bağlı Eğitim ve Talim Dairesi tüm dini okulları kapsayan bir imtihan çizelgesini belirlemeye başlamış, bunu ertesi sene çıkarılan yeni bir kanunla devletin medrese müfredatına müdahalesi izlemiştir. (Ahavi, 1990: 83,92-93)

Askeri Alanda Modernleşme

Rıza Şah'ın modernleşme çalışmalarının merkezinde askeri modernizasyon bulunmaktaydı. Ona göre, bir ülkeyi yok olmaktan kurtarmak için tek yol modern bir ordu oluşturmaktı. Ancak modern bir ordu, bağımsızlığı garanti edebilirdi. Rıza Şah, İran tarihinde benzeri görülmemiş bir adım atarak hükümetin komutasında merkezi ve birleştirilmiş yeni bir ordu kurdu. İran'ın genelinde garnizonlar oluşturarak merkezi hükümetin ülke üzerindeki otoritesini arttırdı. Rıza Şah'ın hayalindeki askeri gücü oluşturabilmesi için; mali desteğe, eğitilmiş personele, teknik cihazlara ve elbette silaha ihtiyacı vardı. Şah, savaş meydanında modern bir ordu görmek için barış zamanında gerekli değişikliklerin yapılmasının farkındaydı. Kendi ayakları üzerinde durabilen güçlü bir ordunun olması için bir ulus

devletinin oluşması gerektiğinin düşünüyordu. Modern bir orduyu kurmak ve yaşatmak oldukça masraflıdır. Bu askeri gücün öz kaynakları olan insan, malzeme ve parayı elde etmek için baskı veya ikna yoluna gidilmeliydi. İstenilen kaynakların elde edilmesi için ne gerekiyorsa yapılmalıydı. Hatta gerekirse zorla yapılmalıydı. Eğitim maksatlı olduğu yönündeki telkinleriyle halkı zorunlu askerliğe ikna etti. Daha fazla kaynak ve daha fazla asker elde etmek isteyen bir devlet için de bu kaçınılmazdı. İran gibi bir devlet için vergi toplamada askeri güç mutlaka gerekiyordu. Bir başka seçenek ise bir hükümdar aslında sağlamak istediği askeri kaynakları; halkı, dini ve milli hedefler doğrultusunda ikna ederek sağlayabilirdi. Rıza Şah bunların her ikisini de kullandı. Bir taraftan vergi toplamak için vergi memurlarını jandarma birlikleriyle beraber gönderip vergilerin tahsil edilmesini sağlarken; diğer taraftan zorunlu askerlik yasasını halka kabul ettirmek için dini ve milli değerlerden faydalanma yoluna gitti. (Bingaman, 2011: 21-22.)

Rıza Şah'ın iktidarda bulunduğu süre boyunca bizzat ilgilendiği ve modernleşme fikirlerinin odağında olan yegâne konu güçlü ve milli bir ordu oluşturma düşüncesidir. İktidara gelir gelmez de bu düşüncesini gerçekleştirmek için harekete geçti. Rıza Han ordusunda ihtiyaç duyduğu askerleri temin için Eylül 1924'te göreve başlayan beşinci meclis askerlik hizmetini herkes için zorunlu kılarak 1925 Haziran'ında mecburi askerlik hizmeti kanunu onayladı. Kırılık bölgelerde, aşiretlerin güçlü direniş gösterdikleri bu askerlik politikası ancak 1930'ların başında yürürlüğe girdi. Yasanın tam anlamıyla uygulanabilmesi 1936 yılını buldu. (Djalili ve Kellner, 2011: 70) 1925'te askerlik hizmetinin zorunlu kılınmasıyla birlikte bu büyüme daha da hızlandı. Zorunlu askerlik yasası İran'daki rejimin temel taşı olarak nitelendirilebilir. Bu yasa yirmi bir yaşın üstündeki bütün sağlam erkeklerin iki yıl muvazzaf, dört yıl da yedek olarak askerlik yapmalarını gerektirmekteydi. Askerlik yapanlar önce köylü sınıfından, daha sonra aşiretlerden ve nihayet şehir nüfusundan, gelen erkeklerdi. Zorunlu askerlikle birlikte, İran'da, ilk kez nüfus cüzdanı verilme uygulaması başlamış ve soyadı almak zorunlu olmuştu. Zorunlu askerlik ordu için önemli olmasının yanı sıra ulusal bütünleşmeyi sağlıyor ve askeri eğitim yoluyla etnik ve bölgesel sınırları yıkıyordu. Askerlik hizmetinin içinde eğitim ve Rıza Şah'a bağlılık dahil olmak üzere yeni İran değerlerinin aşılması da yer alıyordu. İktidarını ve çalıştırdığı iş gücünü kaybetmekten korkan ulema ve büyük toprak sahipleri, zorunlu askerlik hizmetine karşı çıkıyorlardı. (Abrahamian, 2011: 92)

Rıza Şah'ın zihninde güçlü ve modern bir ordu oluşturma fikri vardı. Bu fikri gerçekleştirmek üzere ilk iş olarak yabancı subayları görevlerinden alıp İran ordusunu İranlı subayların liderliğinde birleştirdi. Rıza Şah, 6 Aralık 1921 tarihinde Jandarma ve İran Kazak Tugayının tek kuvvet olacak şekilde birleştirilmesini emretti. Şah, 5 Ocak 1922 tarihinde 10 bin kişilik 5 Leşger (Ordu) oluşturulması için talimatını verdi. Bu beş askeri birliğin; birincisi Tahran merkezli, ikincisi kuzeybatı bölümü olan Tebriz, üçüncüsü batı bölümü olan Hemedan, dördüncüsü güney bölümü olan İsfahan ve beşincisi ise Horasan bölgesinde oluşturulacaktır. Rıza Şah, ülke savunmasını kuzeyde Gilan, Mazenderan, Semnan, Tahran; kuzeybatıda Azerbaycan batıda Kürdistan, Kirmanşah, Luristan; güney-güneybatıda Fars, Huzistan; körfez kıyısında Sistan, Belucistan; kuzeydoğuda Horasan olacak şekilde bu beş yeni birlikle yeniden organize etti. İran ordusu 1930 ile 1941 yılları arasında neredeyse dört kat büyüdü. Hükümetin bütçeden Savunma Bakanlığı için ayırdığı payın haricinde petrol gelirlerinden de her yıl yaklaşık 2 milyon pound ordu için ayrılıyordu. Rıza Şah, 1922 yılında başlayarak uzun yıllar devam edecek olan silah ve mühimmat ihtiyacı için Avrupa'ya ilk siparişleri vermeye başladı. Çekoslovakya'dan hafif otomatik tüfekler ve tanklar satın alındı. İsveç'ten toplar, İngiltere ve Rusya'dan uçaklar satın alındı. 1936 yılına gelindiğinde İran Hava Kuvvetlerinde 154 adet uçak bulunuyordu. 1937 yılına gelindiğinde İran'da her çeşit silah ve mühimmat bulunuyor ve İran hala sipariş vermeye devam ediyordu. 1939'da

Savunma Bakanlığı Britanya'yla görüşerek 30 Blenheim bombardıman uçağı, 30 Wellington bombardıman uçağı, 35 Hurricane savaş uçağı ve 30 American Curtiss savaş uçağı satın almak üzere iddialı bir teklif sundu. (Abrahamian, 2011: 92-93) Başlarda yurt dışından ithal edilen askeri malzemelerin bazıları ilerleyen yıllarda İran silah sanayisi tarafından üretilmeye başlanmıştır. (Farrokh, 2011: 265-266) Bu dönem İran ordusunda 18 tümenlik 127 bin asker hizmet görüyor ve nazari olarak 400 bin kişilik de bir ihtiyat kuvveti bulunuyordu. Hava Kuvvetlerinin ardından 1932'de Basra Körfezi'nde Deniz Kuvvetleri oluşturuldu. Güvenliği sağlamak üzere Rıza Şah, kırlık yerlerde jandarmayı (Emniye) ve şehirlerde polis teşkilâtını kurdu. (Djalili ve Kellner, 2011: 71) Savaş araçları, uçak, gemi, silah fabrikalarının yapımı, yeni askeri birliklerin oluşturulması, Avrupa'daki askeri okullara öğrenci gönderilmesi gibi askeri harcamalardan dolayı 1930 yılında gayri safi milli hâsılanın %50'si Savunma Bakanlığına aktarılmıştır.

İran ordusunun bu kadar kısa sürede bu derece gelişme göstermesi, merkezi hükümetin ülke genelinde otoriteyi sağlamasına ve Şah'ın prestijinin güçlenmesine katkı sağlamış fakat ülkenin savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında pek de yeterli olmamıştır. Şah'ın ordusu 1941 Ağustos'unda daha modern silahlı İngiliz ve Sovyet birlikleriyle karşı karşıya kaldığında ordunun yetersizliği daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Toplumsal ve Kültürel Alanda Modernleşme

Kılık-kıyafet ve şapka kanunu

Rıza Şah, iktidarını perçinledikten sonra İran'ı modernleştirme çerçevesinde İranlı modernistlerin kültürel planlarını da uygulamaya koydu. Bu modernleşme çalışmaları arasında İran halkının kıyafetlerinin Avrupaileşmesi de yer alıyordu. 1928 yılının sonbaharında Batı kıyafetlerinin herkes için zorunlu hale getirileceği dedikoduları çıktı. Kasım ayı boyunca gazetelerde “kıyafetlerin tektipleştirilmesi için çaba göstermeyen, vatansever olduğunu iddia edemez” gibi sloganlar yayınlanmaya başlandı. Nihayet 28 Aralık 1928'de ilk kıyafet kanunu, rejim destekçileriyle doldurulmuş ve tüm muhalefetin yasaklandığı Yedinci Meclis tarafından yasalaştırıldı. (Atabaki ve Zürcher, 2012: 200)

Rıza Şah, etnik, dini ve sosyal asalet sembollerini ortadan kaldırmak ve milli birliğin tesisini sağlama maksadıyla, 27 Kasım 1928 tarihinde Kanun-i Vahdet-i Libas (Kılık-Kıyafet Birliği Kanunu'nu) çıkarttı. Bu kıyafet yasasıyla birlikte aşiretlerin kıyafetleri de dâhil bütün geleneksel giysiler yasaklandı. Kadın ve erkekler, yasalar gerekçe gösterilerek Batı tarzı giyim kuşamı benimsemeye zorlandı. Bütün erkeklerin Avrupalı kıyafetler giymesi zorunlu kılınırken 1936'da kadınların halka açık yerlerde peçe takmaları, çarşaf ve peçeli olarak sokaklarda yürümleri, toplu taşıma araçlarına binmeleri tamamen yasaklandı. Rıza Şah, kıyafet yasası üzerinden ulemayla bir kez daha karşı karşıya gelmişti. Ancak İran'da cumhuriyetin kurulmasının tartışıldığı dönemde ciddi bir muhalefetle karşılaşarak geri adım atan Şah, 1930'ların ortasında artık iktidarına meydan okuyacak kimse kalmadığından, bu kez tüm muhalefet unsurlarını kolayca sindirmeyi başardı. Askerler Meşhed kentindeki İmam Rıza Türbesi önünde ve İsfahan'da protesto gösterisi yapanların üzerine ateş açtı. Şah, Kum'daki Hz. Fatıma Türbesi'ne bizzat giderek, burada iyice örtünmediği için karısının türbeye girmesini yasaklayan bir memuru, halkın önünde kırbaçlattı. Kırsal bölgelerde kıyafet kanunu ve diğer reformlar konusunda fazla bir zorlama görülmemesine rağmen, geleneksel kıyafetlerinden vazgeçemeyen pek çok kadın, kıyafet kanununun zorlamalarından kaçınmak için uzunca bir süre evlerinden dışarı çıkmamıştır. (Garthwaite, 2011: 211)

İran'da erkeklerin sarık kullanmaya başlaması İslamiyet'in bölgede yayılmasıyla birlikte başlamıştır. Kaçarlarla birlikte kullanılmaya başlanmış olan kuzu derisinden ya da keçeden yapılan çıkıntısız bir başlık (külâh), daha sonra sarığın yerini aldı ve şehirli İran erkeklerinin, 19. yüzyılın ortalarından itibaren asli başlığı haline geldi. İran şehirli erkeğinin

standart başörtüsü olan külah, aşağı yukarı Osmanlı'daki fesin benzer bir karşılığı gibi görülebilir. (Atabaki ve Zürcher, 2012: 192) 1927 Ağustosunun başlarında İran hükümeti, Fransız kasketine benzeyen "Pehlevi Şapkasını", İranlı erkeklerin resmi şapkası yapmaya karar verdi. Yeni şapkanın getirilişi, zorunlu askerlik kanunu ve adli sistemin laikleştirilmesi ile aynı zamana denk gelmişti ve bunların hepsi birlikte ülkede büyük bir huzursuzluğa sebep oldu. Pehlevi şapkasına en büyük itiraz, namaz sırasında secdeye engel olan siperlikte yoğunlaştı. (Atabaki ve Zürcher, 2012: 200) Bütün yetişkin erkeklerin (kayıtlı din adamları dışında) batı tarzı pantolon ve ceket giymeleri ve "Pehlevi başlığı" adı verilen önü siperli şapka takmaları gerekiyordu. Pehlevi şapkası artık ulusal birliğin simgesi olarak kabul edilmekteydi. Çok geçmeden onun yerini İran'da "beynelmilel şapka" diye bilinen kenarları keçe fötr şapka aldı. (Abrahamian, 2011: 90) Ayrıca erkekler tıraşlı olmaya teşvik ediliyor, bıyık bırakanların temiz ve bakımlı olmaları özendiriliyordu. 1936'da peçe takılması tamamen yasaklanmadan önce İranlı kadınlar yüzlerini açmaları konusunda cesaretlendirilmişti. Rıza Şah, kıyafet kanununun yürürlüğe girdiği ilk günlerde, kadınların rahatsız edilmemeleri, peçesiz sinemaya girmeleri, lokantada yemek yemeleri, sokakta akraba olmadıkları erkeklerle konuşmaları, hatta arabaların körüklerini örtmeleri koşuluyla onlarla birlikte aynı faytona binmelerine göz yummaları için polise talimat vermişti. (Cronin, 2003: 275) 1936'da hemen hepsi Tahran'da olmak üzere en az dört bin kadın halka açık alanlarda peçesiz ya da hiç olmazsa "çador" diye bilinen yerleri süpüren çarşaf giymek zorunda kalmadan dolaşabiliyordu. (Wagner, 2009: 27) Bu dört bin kişinin çoğu yüksek tabakadan gelen ailelerin Batı eğitimi almış kızları, Avrupa'dan yeni dönen İranlıların yabancı eşleri ve dinsel azınlıkların orta sınıf kadınlarıydı. Hükümet Avrupai tarzda giyim kuşamı halk arasında hızla yaymak için kumaş ve kıyafetlerin ithalini kolaylaştırıp onları ucuz fiyatlara sattırdı. Rıza Şah, modern kıyafetli ailelerin halk arasında görünmelerini teşvik etmek için Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen festivale, peçeleri olmadan ailesi ve kız kardeşleriyle birlikte katıldı. 1935 yılında Rıza Şah'ın kızının öncülüğünde bir Kadın Kültür Merkezi kurulmuştur. İran parlamento üyelerinin eşleri de kadınların düzenlediği etkinliklere katılmaya ve görev almaya başlamışlardır. Pehlevi Hanedanı'nın kadınları yetimhane ziyaretlerine ve Avrupalı kadınlar gibi kadın derneklerinin faaliyetlerini organize etmeye çalışmışlardır. (Çakmak, 2002: 98) Ancak kadınlarla ilgili yapılan bunca düzenlemeye rağmen kadınlara oy hakkı tanınmamış ve çok eşliliğe izin veren şeriat hükümleriyle, erkeklere kadınlardan daha kolay boşanma hakkı veren yasalar, 1928 medeni hukukunda hiçbir değişikliğe uğramadan korunmuştur.

Hukuk reformları

İran'ın modernleşme hareketleri sürecinde adalet sistemi de dinden bağımsızlaşma yönünde derin bir reform yaşadı. Ulemanın mahkemelerden uzaklaştırıldığı yeni bir adalet örgütlenmesiyle hukuk üzerindeki şeriat etkisi azaldı. Bu arada medenî hukuk ve ceza hukukunda Batı'dan esinlenen yeni normlar getirildi. 1927'den itibaren çoğunlukla Avrupa'da eğitim görmüş personel ile Adalet Bakanlığı tesis edildi. 1928'de Fransız medeni hukuk modelini esas alarak Meclis'e yeni bir medenî kanun teklifi gönderildi. Meclis, aynı yıl yeni medeni hukuku kabul etti. Ceza kanunu ise 1939'da hazırlanmaya başlandı ve 1940'ta son şekli verilerek tamamlandı. Yasada kişisel statü konuları ve şeriat hükümleri korunmuşsa da 1907'de ulemanın ısrarıyla benimsenmiş olan Ek Temel Yasalarını ortadan kaldırılıyordu. Bu ek yasa, şeriata aykırı yasa çıkarılmasını yasaklamaktaydı. Rıza Şah'ın hukuk reformları ek yasayı değiştirmede ama görmezden geldi. Devlet mahkemeleri hiyerarşisinin kurulması ve buralarda yargıç olarak ulema yerine laik memurların geçmesiyle, adli hayatta ulemanın rolü daha da azalmış oldu. Hükümetin 1931 yılında çıkardığı kanun ile hangi davaların dini mahkemelerde, hangilerinin ise devlet mahkemelerinde görüleceği hususunda karar verme yetkisi, devletin yargıçlarına bırakılmış, dini mahkemelerin tüm faaliyetleri devlet denetimi

altına alınmıştır. 1932 yılında din adamlarının gelirlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden yemin, vekâletname ve mülkiyet gibi kayıtların kaydedilmesi yetkisi devlete geçirilmiş, 1934 yılında çıkartılan Evkaf Kanunu ile tüm vakıfların teftişi görevi ise Eğitim Bakanlığının Vakıflar Dairesine verilmiştir. (Ahavi, 1990: 84-85,107) Yargıçlara hangi davaların dini mahkemelere gönderileceğine, hangilerinin devlet mahkemelerinin yetki alanına gireceğine karar verme yetkisi tanınmıştır. Şeriat ve şeriat adli sistemi doğrudan doğruya kaldırılmamış, yeni yasalarla yok sayılmış ve sadece aile hukukuna giren konularla sınırlandırılmıştı. 14 Ağustos 1931 tarihinde hazırlanan kanunla kadınların da boşanma davası açabilmeleri kararlaştırılmıştır. (Çakmak, 2002: 113) Ayrıca 1936'da çıkarılan bir yasayla yeni devlet mahkemelerinde görev alacak yargıçların, yeni kurulan Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesinden ya da en az üç yıl okuduklarını belgeledikleri bir yabancı üniversiteden diploma almış olmaları şartı gerektiği için, ulema bu yeni adli sistemin tamamen dışında tutulmuştur. (Cleveland, 2008: 211) Rıza Şah'ın modernleşme hamleleri, ulemanın toplum içerisindeki konumunu tüm gücüyle sarsmakla birlikte, yüzyıllardır gerek devletin ve gerek toplumun en derinlerine kadar kök salmış olan dinin ve ulemanın gücünü tam anlamıyla yıkmış da değildir.

Dil reformu, ölçü, tartı ve takvimin değiştirilmesi ve diğer reformlar

Rıza Şah, iktidara geldiği ilk günden itibaren ekonomik, askeri ve toplumsal alanda yapmayı düşündüğü yenilik hareketlerinin tamamını aynı anda uygulamaya koymuştur. 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretin sonunda orada gördüğü yenilikler, Rıza Şah'ı reformlarını gerçekleştirme hususunda daha da yüreklendirmiştir.¹¹ Rıza Şah, yürürlüğe koyduğu zorunlu askerlik yasasıyla silahlı kuvvetleri genişletmekle kalmamış, erkekleri geleneksel çevrelerinden çekip alarak onları ilk kez Farsça konuşmak, diğer etnik gruplarla ilişki kurmak, şaha, bayrağa ve devlete bağlılıklarını her gün sunmak zorunda oldukları ulus çapında bir örgütlenmeye dâhil etmişti. Türkiye ziyaretinin dönüşünde ülkede Farsçayı resmi dil olduğunu ilan ederek, ülke çapında Türkçe ve Arapçanın konuşulmasını yasaklamıştır. Askere çağrılanların üçte ikisi ilk altı ay boyunca Farsça öğreniyorlardı. Aslında askerliğin amacı biraz da köylülerle aşiret mensuplarına yurttaşlık bilinci kazandırmaktı. Zorunlu askerlik uygulaması nüfus cüzdanı ve dolayısıyla soyadını gerekli kılmıştı. (Abrahamian, 2011: 104) Soyadının zorunlu kılınması beraberinde soyluluk unvanlarını kaldırmıştır. Seçkin kimseler isimlerini kısaltma yoluna gittiler. Sıradan kimseler genellikle kendi mesleklerini, geldikleri bölgeyi ya da aşiret bağlarını işaret eden soyadları aldılar. Rıza Şah, ayrıca monarşinin geleneksel süslü unvanlarını da kaldırmış ve artık kısaca Şah Hazretleri olarak anılacağını duyurmuştu. Rıza Şah, kamuoyuna ulus bilincini daha iyi aşılama için kültürel örgütler de kurdu. Türkiye'deki Türk Dil Kurumunu örnek alan, klasik ve lehçe kelimelerinin derlenmesi, Farsça bir sözlük çıkartılması, yeni terimlerin nasıl oluşturulacağına dair kuralların belirlenmesi ve Farsçadaki uygunsuz yabancı sözcüklerin ayıklanması maksadıyla Ferhengistan (Fars Kültür Akademisi) adında yeni bir kurum oluşturuldu. Rehberlik Şubesi, Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, Coğrafya Komisyonu ve İran-i Bastan (Eski İran) dergisinin yanında, devlet destekli başlıca iki gazete olan İttılaat (Haber) ve Journal de Teheran (Tahran Gazetesi) ile birlikte hem eski İran'ı yüceltmek hem de dili yabancı sözcüklerden arındırmak üzere toptan bir kampanya başlattı. Başta Arapça sözcükler olmak üzere tüm yabancı sözcükler ya yeni türetilmiş ya da eski Farsça dağarcığında bulunan sözcüklerle değiştirilmişti. (Abrahamian, 1982: 149-165) Bu arada İran'da öğretmen yetiştirme okulu (Dâr'ül Mu'allemin-i Ali) 1933 yılında bilim ve sanatta kullanılmak üzere

¹¹ 1930-1934 yılları arasında Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliğini yapan Hüsrev Gerede bu durumla ilgili gözlemlerini anılarını kaleme aldığı Siyasi Hatıralarım I İran adlı eserinde şöyle ifade etmektedir. "Kadının bu çadırdan çıkmasını, tesettürün kaldırılmasını Şah Ankara seyahatinden döndükten sonra 1934'te tatbik etmiştir. Bu da Gazinin kadın inkılabını yakinen görmesine borçludur." Hüsrev Gerede, a.g.e., s. 234.

yeni terimler önermesi için bir cemiyet oluşturdu. Sonuç olarak ortaya çıkan üç bin kelimedenden dört yüz kadarı daha sonra öğretmenler ve eğitimlerce yayınlarında kullanıldı. Bu kurum, beş yılı Ferhengistân ile eşzamanlı olmak üzere 1941 yılına kadar faaliyetlerine devam etti. 1934 yılında Eğitim Bakanlığı, tıbbiyle iş birliği halinde, tıbbi terminolojinin derlenmesi, çevrilmesi ve standardize edilmesi için çalışmıştır. (Atabaki ve Zürcher, 2012: 221)

Rıza Şah, yurttaşlığı hem bir örnek olma duygusu oluşturmak, hem de kendine ve devletine bağlılığı artırmak için kullanabileceği bir dizi önlem aldı. Metrik sistemi getirdi. Ağırlık ve ölçümde tek birimli bir sistem oluşturdu ve bütün ülkede standart saat birimini uygulamaya koydu. Müslümanların kullandığı ay takviminin yerine ilkbaharın ilk günü 21 Mart'ı başlangıç kabul eden eski Pers yeni yılına uygun güneş takvimini getirdi. Böylece Müslüman takvimine göre 1343 (1925) olan yıl yeni İran güneş takviminde 1304 olmuştu. Müslüman aylarının isimleri de Hordad, Tir, Şehrivar, Mehir, Azar gibi Zerdüştî terimleriyle değiştirildi. Ülke genelinde kullanılacak standart saat dilimi seçilirken komşu zaman dilimlerine göre yarım saat fark olması da bilinçli olarak tercih edilmiştir. (Abrahamian, 2011: 110)

Rıza Şah'ın yaptığı en belirgin isim değişikliği 1934 yılında Persia adının artık dış dünyada İran olarak anılmasına ilişkin kararnameyi çıkarmasıydı. Hükümetçe yayımlanan genelgede, "Persia" adının Fars ve Kaçar gerilemesini çağrıştırdığı, oysa "İran" adının eski Aryenlerin görkemini ve doğum yerini akla getirdiği açıklanıyordu. Coğrafya Komisyonu bütün Arapça, Türkçe ve Ermenice isimleri silip atmanın pek kullanışlı olmayacağına karar verene kadar 107 yerin adı değiştirilmiştir. Tabelalarda, mağaza önlerinde, işyerlerinin antetli kâğıtlarında, hatta kartvizitlerde bile yalnızca Farsça kullanılması hükme bağlandı. Bu arada Kültür Akademisi idari terimleri de Farsçalaştırdı. Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, tarafından bir devlet müzesi, devlet kütüphanesi ve birçok anıtmezar inşa edilmiştir. (Abrahamian, 2011: 114)

Rejimin zayıf kaldığı bir tek alan vardı o da halk sağlığı idi. Halk sağlığı, alt yapısında birtakım iyileştirmeler yapıldı. Paris'teki Pasteur Enstitüsü örnek alınarak bir enstitü kuruldu. Tıp alanında eğitim almaları için yurt dışına öğrenciler ve doktorlar gönderildi. Sağlık Bakanlığı ise ancak 1940 yılında kurulabildi. Aynı yıl Meşhed'de Alman doktorlar tarafından Rıza Şah Hastanesi adıyla bir hastane hizmete açıldı. (Çakmak, 2002: 113) 1924'te bütün ülkede ancak 905 hekim vardı, yani 16.800 kişiye 1 hekim düşüyordu. Başkentte bile kayıtlı doktor sayısı 40'ın altındaydı. 1935'te 4 bin kişiye 1 hekim düşer duruma gelinmiştir. (Djalili ve Kellner, 2011: 77) Bir petrol şirketinin kurduğu eski bir kasaba olan Abadan dışındaki diğer şehirlerde modern tıp, kanalizasyon sistemi ve su tesisatı gibi temizlik hizmetlerine ve sağlık kuruluşlarına pek fazla rastlanmamaktadır. Çocuk ölümleri oldukça yüksek oranlarda seyrediyor ve başlıca ölüm sebeplerini ishal, kızamık, tifo, sıtma ve tüberküloz gibi tedavisi mümkün olan hastalıklar oluşturuyordu. (Abrahamian, 2011: 118)

İran'ın bu modernleşme hareketlerinden şehirleşmede payını aldı. Tahran önemli değişimlere sahne oldu. Başkent olması dolayısıyla en gözle görülür değişiklikler Tahran'da yaşanmaktaydı. Şehrin nüfusu çok kısa bir sürede 210 binden 540 bine çıkmıştı. Rıza Şah, on iki şehir kapısı, beş mahalle, tiyatrolar, dönemeçli sokaklar da dâhil Tahran'ı çağdaş bir başkente döndürmek amacıyla eski şehrin büyük bölümünü yerle bir etti. (Abrahamian, 2011: 119) 1925'te başkentte elektrikle aydınlatma başladı. 1929'da ise belediye elektrik dağıtım hizmetine başladı. Elektrik kullanımı taşra şehirlerine de yayıldı. (Djalili ve Kellner, 2011: 77) Ülke genelinde 10 bin aboneye telefon bağlanmıştı. İçki ve kumar 8 Şubat 1928 tarihinde çıkartılan Kanun-i Meni Bürde-yi Furuş adlı kanunla tüm ülkede yasaklandı. (Metin, 2006: 298) Tahran'ın kuzeyinde İran, Darius, Sipah ve Hurşid gibi isimleri olan beş sinemaya ruhsat verildi. Gösterime ilk giren filmler ise Tarzan, Bağdat Hırsız, Ali Baba ve Kırk Haramiler ile

Chaplin'in Altına Hücum filmleriydi. Büyük şehirlerde kırkın üzerinde sinema salonu açıldı. Sinemaların çevresinde modern kafeteryalar, butikler, tiyatrolar, lokantalar ve kitapçılarla artık İran'da modern bir orta sınıf yaşam tarzı oluşmaya başlamıştır.

Sonuç

Rıza Şah, İran'da iktidarı ele almasıyla birlikte Avrupalı devletlerin müdahalesinden uzak bağımsız ve güçlü bir ülke oluşturmayı hedefledi. O, güçlü bir İran oluşturabilmek için çağın gereklerine ayak uydurulması gerektiğinin farkındaydı. Bunun da yolu ülkede askeri, ekonomik, eğitim ve toplumsal alanlarda yapılacak topyekûn bir modernleşme hamlesinden geçmekteydi. Rıza Şah, bu konuda oldukça şanslıydı zira başında Mustafa Kemal'in bulunduğu komşu ülke Türkiye de benzer bir süreçten geçmekteydi. Rıza Şah, Atatürk reformlarından ciddi anlamda etkilendi. Bu reformları bire bir ülkesinde uygulamaktan çekinmedi. Rıza Han'ın Türkiye'ye yaptığı seyahatinde gördükleri onu reformlarını gerçekleştirme konusunda daha da hırslandırdı. Mustafa Kemal'de Rıza Han'ın İran'da uygulamaya başladığı modernleşme hareketlerini yakından takip etti ve Türkiye gibi İran'ın da Batılılaşmasını arzuladı.

Rıza Şah, iktidara geldiği dönemde İran içeride aşiret isyanları, dışarıda ise yabancı ülkelerin İran'a müdahalelerinin yaşandığı kargaşa dolu bir dönemi yaşamaktaydı. Rıza Han modernleşme hareketlerini hayata geçirebilmek için ülke içinde ve dışında gerekli huzur ve istikrarı sağladı. Bu başarılar ona halkın sevgisini ve güvenini kazandırdı. İktidarının bu ilk yıllarındaki sevgi ve bağlılık, Şah'ın reformlarını hayata geçirmeye başlamasıyla giderek azalmaya başladı. Çünkü Rıza Şah, halkı bu reform hareketlerine uymaya zorlayan şerhici bir modernleşme hareketi uygulamaya başlamıştı. Zorunlu askerlik yasası ve kıyafet inkılâbı halkın büyük tepkisini çekti. Nüfusun üçte ikisi köylü olan ülkede toprak reformu gerçekleştirildi. Fakat bu reformla topraksız köylüler yerine toprak sahibi aristokrat sınıfın topraklarını genişletmesi ve Şah'ın geniş çaptaki toprakları kişisel mülkiyetine geçirmiş olması reformun amacına hizmet etmediğinin bir göstergesiydi. Kadının toplumsal hayatta yer bulması ve etkin bir rol üstlenmesine yönelik yapılan reformlar, görünüşten ve kılık kıyafetten öteye gidememiş, kadının seçme ve seçilme hakkı, tek eşlilik gibi basit haklarla ilgili hiçbir hukuki düzenleme yapılmamıştır. Asker kimliğinden dolayı, Rıza Şah için önemli olan tek reform askeri alanda yapılan reformdur. Ordu için yaptıklarından dolayı ordu mensuplarının sadakatini kazanmıştır. İktidarı süresince ordu üç misli büyümüş ve modern silah ve teçhizatlar kullanılmaya başlanmıştır. Fakat II. Dünya Savaş'ında İran ordusunun Rus ve İngiliz birlikleri karşısında direnememesi ve kısa sürede etkisiz hale gelmesi, askeri alanda yapılan reformların da yeterli olmadığı tartışılmaz bir gerçektir. Modernleştirilen kurumlar içerisinde Rıza Şah'a en yakın olan, onun imajını koruyan ve rejimin savunucusu durumunda olan ordunun çökmesinden sonra Şah'ın saltanatı yıkıcı son darbeyi almıştır. Modern hukuk sistemi ile ekonominin temellerini atmıştır. Fakat reformlarını finanse edebilmek için zaten ekonomik gücü zayıf olan halka ağır vergilerin yüklenmesi, uygulanan ekonomik politikaların yetersiz olduğunun açık bir göstergesiydi. Ordu ve bürokrasiyi rejimin temel dayanağı olarak gören Rıza Şah, zamanla bu kurumların tüm mali yükünü halka yansıtmasıyla büyük bir halk kitlesini karşısına almıştır. İktidara geldiği 1921 yılında sahip olduğu geniş tabanlı halk desteğini, halka karşı sergilediği tutum ve uyguladığı politikalar sebebiyle iktidarının sonlarına doğru yitirmiştir. Rıza Şah, reformlarıyla ulemanın toplumsal hayat üzerindeki gücünü büyük oranda kırmış, fakat etkisini tam anlamıyla sona erdiremediğinden kendisine karşı olan muhalefeti susturmayı başaramamıştır. İran'ın siyasi yaşamını geri dönülemez bir biçimde değiştiren Rıza Şah, uyguladığı bu modernleşme hareketleriyle İran'ı dini motifli geleneksel yapısından sıyrarak çağa ayak uyduran modern bir ulus devlet çizgisine oldukça yaklaştırmıştır.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (2011), *Modern İran tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abrahamian, E. (1982), *Iran Between two revolutions*, New Jersey, Princeton University Press,
- Afkhami, G. (2009), *Reza, the life and times of the shah*, California, University of California Press.
- Ahavi, Ş. (1990), *İran'da Din ve siyaset*, İstanbul, Yöneliş Yayınları.
- Arasteh, R. (1962), *Education and social awakening in Iran*, Leiden, E.J.Brill.
- Atabaki, T., Zürcher, E. J. (2012), *Türkiye ve İran'da otoriter modernleşme Atatürk ve Rıza Şah dönemleri*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bailey, H. W., "Arya", *Encyclopedia Iranica*, New York, Routledge & Kegan Paul,
- Bingaman L. G. (2011), *Conscripting the state: Military and society in Iran 1921-1941*, (Basılmamış Master Tezi), University of Maryland.
- Cleveland, W. L. (2008), *Modern Ortadoğu tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Cronin, S. (2003), *The Making of modern Iran state and society under Rıza Shah, 1921-1941*, London, Routledge Curzon.
- Çakmak, E. (2002), *The Modernization policies of Atatürk and Reza shah: A Comparative Content Analysis*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- Djalili, M.R., Kellner T. (2011) *İran'ın son iki yüzyıllık tarihi*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- Eren, H. (2006) "Türk Dilinin Kurucusu ve Kurtarıcısı Atatürk", *Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı*, ss. 89-100.
- Esendal, M. Ş. (1999), *Tahran anıları ve düşsel yazılar*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Farrokh, K. (2011), *Iran at War 1500-1988*, Long Island City, Osprey Publishing.
- Garthwaite, G. R. (2011), *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan günümüze*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Gerede, H. (1952), *Siyasi hatıralarım I-İran*, İstanbul, Vakıf Basımevi.
- Goldschmidt, A. Jr., Davidson, L. (2008), *Kısa Ortadoğu tarihi*, İstanbul, Doruk Yayıncılık.
- Gundersen, C., (2004), *The great depression*, Minnesota Abdo Publishing.
- Gürakar, T. (2012) *Türkiye ve İran gelenek çağdaşlaşma devrim*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Heyet, C. (1995) "İran", *TDV*, XII, İstanbul, ss.174-176.
- Karadeniz, Y. (2012), *İran Tarihi (1700-1925)*, İstanbul, Selenge Yayınları.
- Kramer, J.H., (1997) "Tarihi ve etnografik bakış" *İA*, V/II, MEB., Eskişehir. Milli Eğitim Basımevi.
- Lewis, B. (2006), *Ortadoğu*, Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- Lorentz, J. H. (2007) *Historical dictionary of Iran*, Toronto, The Scarecrow Press.
- Metin, C. (2006) *Türk modernleşmesi ve İran*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Özgüdenli, O. G. (2016), "Lurlar", *TDV*, Ek-2, İstanbul, ss. 161-162.
- Prenses Süreyya, (2003), *Sürgündeki Prenses Süreyya*, (çev. Şirin Rövshev), İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Savory, R.M., (1997), "Iran", *The Encyclopaedia of Islam Iran*, IV, (Edt., E. Van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat), Leiden.
- Wagner, H. L. (2009), *Iran creation of the modern middle east*, New York, Chelsea House Publishing.
- Yıldırım, Nimet "İran mitolojisi", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.7, (Güz 2002), ss.19-44.

Elektronik kaynaklar

<http://www.iranicaonline.org/articles/arya-an-ethnic-epithet> (E.T. 01.08.2019)

http://www.iranchamber.com/literature/articles/persian_parsi_language_history.php; (E.T. 25.07.2019).

Hassan Afra, "Reza Shah Pahlavi", Encyclopedia Britannica,

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/500867/Reza-Shah-Pahlavi> (E.T. 01.08.2019)
